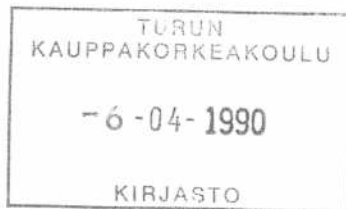

Presidentin hauki

Ensimmäiset poliittikan tutkijat joukolla vakuuttivat, että äänestämisestä on tullut rituaali, *pelkkä riitti*. Pari vuotta sitten tästä kriitikkistä esitettiin uudelleenarvio: se olikin 1950-luku, jolloin äänestäminen oli ritualistista. Nyt äänestäjät sen sijaan liikkuvat rationaalisemmin ja ilman illuusioita puolueesta toiseen. Tulos siis olisi, että äänestäminen Suomen tasavallassa 1990-luvulla olisi entistä vähemmän ritualistista.

Yhteistä näille valtio-opin suuntauksille, tai sanoisiko tuulahduksille, on pohjimmaltaan yhteinen tulkinta rituaalin tyhjyydestä, mekanistisuudesta ja tuomittavuudesta. Rituaali on jotain sellaista, jonka ei pitäisi kuulua legitiimiin länsimaiseen demokratiaan. Rituaali on jotain sellaista, jonka avulla vallanpitäjät hallitsevat omaa asiaansa ymmärtämättömästä väkeä. Antropologiasta on ymmärretty sen verran, että rituaali on tärkeä osa meitä alkeellisempien kansojen kulttuuria.

Vuoden vaihte on tarjonnut ihmeteltäväksi hieman toisenlaisia rituaaleja. Saariston kalastajat yksipuolisesti kieltäytyivät vuosittaisesta rituaalistaan eivätkä tuoneet presidentille jouluhaukea. Tapahtumaa ei oltu hoidettu asianmukaisesti eikä heille oltu suotu kylliksi aikaa. Kaukana keskuksista elävän kansan yksinkertainen joulutuominen ei saanut tuojien mielestä kylliksi huomiota. Hauki on yhtä hyvin lojaali alamaisuuden ja kunnioituksen osoitus kuin poikkeuksellinen keino päästä puheisiin korkeimman vallan kanssa. Tapahtunutta välirikkoa voisi laiskan kielenkäytön mukaan - josta alussa lähdettiin liikkeelle - kuvata niin, että hauen luovutuksesta oli tullut pelkkä rituaali, joka ei enää kiinnostanut kalastajia.

Perustellumpi on kuitenkin tulkinta, jonka mukaan kalastajat pitivät kiinni nimenomaan lojaalisuusrituaalin molemminpuolisuudesta. Rituaali ei saanut heidän kannaltaan rapistua vain tyhjäksi alamaisuuden osoitukseksi. Tapaus on kovin kiinnostava juuri tältä kannalta: rationaalisti toimivat, omaa arvoaan ja toimintaansa punnitsevat kalastajat arvioivat rituaalia ja luopuvat siitä, koska se osoittautuu epätäydelliseksi. Rituaalin ja rationaalisuuden välillä ei olekaan mitään ennalta oletettua vastakkaisuutta. Samoin on alamaisuuden kanssa: kalastajat protestoivat tehokkaasti vaatimalla kunnan toimitusta ja luopumalla tyystin puolinaisista menoista.

Itä-Eurooppa on tarjonnut dramaattisempia esimerkkejä rituaalien kaksoiskäytöstä. Yksi komeimmista oli viimeinen Ceausescun kunniaksi järjestetty mielenosoitus, jonne väki ritualistisesti kokoontuu ja aloittaa perinteiset huudot johtajansa kunniaksi. Tarkoituksena on, että riippumatta kunkin paikalla olijan yksilöllisestä ajattelusta kukin tulee mukaan naapuriaan peläten ja osallistuu kunnioittamiseen, tehden jokaisen muun epäilijän aseman vaikeammaksi. Mutta kesken kaiken huuto vaihtuikin Ceausescun pilkkaamiseksi ja vapauden vaatimukseksi. Päämies nolataan ritualistisesti kaiken kansan edessä ja television välittäessä maan joka kolkkään kuvaa vanhasta, epävarmasta miehestä, joka ei lainkaan ymmärrä tapahtumien kulkua. Tämä yksi ritualistinen kohtaaminen, jossa valvotut muuttuivat hetkessä valvojiksi, muunsi luultavasti ratkaisevasti romanialaisten käsityksiä itsestään, tilanteesta ja sen mahdollisuuksista.

Protestanttisessa maailmankuvassamme rituaali on liikaakin samastettu kuolleeseen muotoon, kun sitä Victor Turnerin tapaan voitaisiin paremminkin pitää taideteoksena. Seremonia viittaa ja ilmaisee, mutta rituaali transformoi, muuntaa toiseksi. Ceausescun

tavoitteena oli epäilemättä muuttaa suuttuneet ja epäilevät alamaiset taas kerran pelokkaiksi valvonnan kohteiksi, mutta nyt rituaali karkasi käsistä.

Antropologi David Kertzer onkin tuoreessa kirjassaan *Ritual, Politics & Power* (Yale U.P. 1988) pyrkinyt kumoamaan politiikan tutkijoiden automaattisia oletuksia rituaalien luonteesta. Rituaalit ovat osa symbolista toimintaa; ne ovat toistuvia, voimakkaasti tunteisiin vetoavia tapahtumia, joiden funktiona durkheimilaisittain on liittää yksilö osaksi suurempaa yhteisöllistä kokonaisuutta. Tämän lähtökohdan Kertzer hyväksyy, mutta kiirehtii tekemään omia varauksiaan. Rituaalit eivät ole mikään yksiselitteinen vallitsevan vallan — jos sellaisen onnistuu paikallistamaan — hyödyllinen apuväline, vaan yhtä lailla jatkuvien taisteluiden kohde ja aiheuttaja. Kiista Viron lipun käytöstä yhtä hyvin kuin Romanian leikelyjen lippujen tulva osoittavat hyvin rituaalien kiistanalaisuuden. Erich Honeckerin kuvia kannetaan taas DDR:n mielenosoituksissa — nyt kaikkien hyvin tuntemaan raitapukuun asustettuna. Ilman pitkäa kuvien kantamisen perinnettä ele ei olisi näin vakuuttava.

Rituaalien väheksyntä on läheistä sukua vanhalle työväenliikkeen hokemalle: “Älä kuuntele suun puheita, vaan katso käten tekoja”. Ajatellaan, että politiikassa voitaisiin tehdä selkeä raja todellisten tekojen ja rituaalien sekä muiden symboliaktien välille. Missä mielessä esimerkiksi Vanhan ylioppilastalon valtaus omalta ylioppilaskunnalta oli luonteeltaan todellinen teko erotuksena symboliteosta, rituaalista? Valtasivathan sissit alueita Vietnamissa, opiskelijat taas yliopistoja Yhdysvalloissa, Ranskassa ja Saksan Liittotasavallassa. Voiko tähän kokonaisuuteen osallistua vain sanallisesti, ilman rituaalien toistamista? Kutsuntamääräykset paloivat Yhdysvalloissa ja sotilaspasit Suomessa. Eikö passit olisi yhtä hyvin voinut pistää jättekassiin ja soittaa tiedotus tilastointia varten? Olisihan listan voinut varmuuden vuoksi voinut toimittaa pääesikunnalle kapinointisijoiden määrän vahvistamiseksi. Kuten Kertzer huomauttaa, pahojen objektien julkisella polttamisella on pitkät rituaalis-poliittiset perinteensä länsimaisessa(kin) kulttuuripiirissä. Bakussa palavat NKP:n jäsenkirjat.

Kun opiskelijat olivat 70-luvulla lakkoilleet Suomessa yhden jos toisenkin asian puolesta, heräsivät vastustajat moittimaan heitä siitä, etteivät opiskelijoiden — toisin kuin työläisten — lakot vaikuta yhtään mihinkään todelliseen. Äkkinäinen voisi jälleen todeta, että lakot olivat ritualisoituneet ja menettäneet siksi merkityksensä. Vähintään yhtä perustellusti voimme esittää päinvastaista: lakot olivat menettäneet symboliarvonsa, joten niiden ritualistinen vetovoima oli kaikonnut. Olihan 60-luvun antiautoritaarisella opiskelijaliikkeellä ollut varsin herkkä vainu kansallisten symbolien ja rituaalien hyödyntäjänä. Juuri tämä ritualistinen toiminta korvautui vähittäin *määrällisen* joukkovoiman korostamisella eli symbolinen toiminta yritettiin ikään kuin korvata todemmalla voimalla.

Todellisten tekojen vallankumouksellisuus saavutti tietyn ääripisteensä punaisessa terrorismissa. Sehän yritti olla aseellista sissitaistelua kapitalismin ja sen suurkaupunkien sisällä. Tällä näennäisellä äärirajallakin rituaalit olivat välittömästi läsnä. Donnatella della Porta on kiinnittänyt huomionsa aseiden ja niiden ritualistisen palvonnan tärkeyteen. Aseen käyttö yhdisti omat teot Che Guevaran ja FLN:n sissien kuviteltuun maailmaan siinä missä mikään teoreettinen konseptio ei yltänyt tämän yhteyden virittämiseen.

Kertzerin esimerkki on vielä vakuuttavampi: Aldo Moron sieppaaminen ja murha maaliskuun—toukokuussa 1978. Kyse ei ollut vain näkyvästä kristillisdemokraatista ja valtiomiehestä, joka puolsi kristillisdemokraattien ja kommunistien suhteiden lähentymistä. Eikä kyse ollut vain siitä, että Moro siepattiin juuri hänen matkallaan parlamenttiin, jossa piti äänestää kommunistien tukemasta kristillisdemokraattien hallituksesta. Sieppauksen jälkeen Moron valokuvien taustana loistivat kommunistisen liikkeen symbolit: suuri punainen lippu ja prikaatin tähti. Moroa ei yksinkertaisesti siepattu, hänet julistettiin

“vangituksi” ja asetettiin vallankumouksellisen oikeuden “tuomittavaksi”. Moroa ei “murhattu”, hänelle “langetettiin kuolemantuomio”. Punaiset prikaatit pyrkivät johdonmukaisesti lainamaan oikeuslaitoksen kielen ja rituaalit omiin tarkoituksiinsa, eihän poliisikaan toki “kidnappaa” prikaatilaisia vaan sanoo pidättäneensä heidät ja saattavansa oikeuden eteen. Moron ruumis kuljetettiin lopuksi auton tavarasäilössä tarkalleen kristillisdemokraattien ja kommunistien puoluetoimistojen puolivälissä olevalle pysäköintipaikalle.

Taistelu rituaaleista ei päättynyt tähänkään tai koskenut ainoastaan prikaatilaisia. Kun hallitus kieltäytyi neuvotteluista Moron sieppaajien kanssa, Moro puolestaan kielsi valtiolta oikeuden virallisten hautajaisten järjestämiseen. Moron läheiset pitivät tästä kiinni huolimatta koko maan poliittisen johdon välttämättömäksi kokemasta tarpeesta yhdistää kansaa yhteisen surujuhlan avulla. Lopulta hautajaisten jälkeisenä päivänä valtio järjesti massiivisen surujuhlan kulkueineen ja riitteineen — ilman Moron ruumista. Onhan tunnettua, miten merkittäviä poliittisia tilanteita uuden vallan vakiinnuttamisen kannalta olivat niin John F. Kennedyn, Olof Palmen kuin Indira Gandhinkin hautajaiset. Leninin poliittinen palsamointi aina marxismi-leninismien opin kehittämiseen saakka rakensi Stalinin vallan kivijalkaa. Kuolleet ovat usein elävien parhaita liittolaisia.

Näin joudutaan luopumaan ajatuksesta, jonka mukaan politiikan ritualisoituminen merkitsisi aina jotain ulkokohtaista, väljähtänyttä tai edes epärationaalista suhdetta politiikkaan. Kriiseissä ja politiikan suurissa käänöksissä rituaalien voima näkyy tavallista helpommin, mutta niinpä koko politikoinnin intensiteettikin nousee. Tästä pääsemme uudelleen siihen kiinnostavaan päätelmään, ettei politiikan ritualistisuudella ja rationaalisuudella tarvitse olla mitään suoraa tai välttämätöntä suhdetta. Kertzer nimittäin esittää — pitkään ajattelutraditioon tukeutuen — että riitit ovat sitä tärkeämpiä, mitä alhaisempi konsensus muuten vallitsee. Romanian poliittisessa tyhjiössä leikattu lippu ja Ceausescujen ritualistinen murha ovat tavoitelleet myös sellaista yhteisyyttä, jota muutoin ei ollut olemassa rakenteiden ja perinteiden puuttuessa.

Ei silti ole tarpeen tuijottaa vain äärimmäisen dramaattisia tilanteita löytääkseen konsensuksen puutteen. Voimme yhtä hyvin ottaa tarkasteltavaksi habermasilaisen herruudettoman keskustelun oletetun kasvuympäristön eli tieteellisen yhteisön. Tieteen jos minkä tulisi nyt edustaa rationaalista maailmaa, jossa rituaaleilla ei pitäisi olla merkittävää sijaa. Yhteiskuntatieteitä leimaa Suomessa viimeistään 1970-luvun alun jälkeen selvä konsensuksen puute. Riidanalaista ei ole vain jonkin yksittäisen tuloksen tai metodin arviointi, vaan riidanalaisuus koskee yhä enemmän sitä, mikä on ja mikä ei ole tiedettä. Yhteiskuntatieteen, filosofian ja kirjallisuuden rajalinjoja on horjutettu, puhumattakaan erityistieteiden ja uusien oppialojen rajoista. Kylmän sodan aikakaudelle tunnusomainen rajojen koskemattomuuden pyhitys on rikkunut uudessa, liikkuvammassa henkisessä miljöössä.

Kun konsensus näin horjuu, voisimme siis odottaa rituaalien korostumista. Tällaista ritualismia voi epäilemättä havaita suomalaisessa — ja nimenoman ihmistieteellisessä — väittelyinstituutiossa. Ääripäänä olisi tilanne, jossa tiedekunta saa tietoonsa hyvän tieteellisen tutkimuksen ja päättää asiaa harkittuaan antaa työlle jälkikäteen väitöskirjan arvon. Tämä on tietysti mahdotonta ja johtaisi nykyistäkin suurempiin ihmeellisyyksiin juuri siksi, ettei mitään selvää yhteisymmärrystä tieteestä ole olemassa. Väitöskirja täytyy laatia *ohjaajan* alaisuudessa. Tämä on tärkeä sosiaalinen fakta maassa, jossa väitöksiltä on totuttu vaatiman hyvin paljon. Millä muulla alalla ihmiset tekevät niin suuren osan elämäntyöstään kasvattajan alaisuudessa?

Väitöskirja joutuu esitarkastajien huolellisesti luettavaksi. Tietenkin muistamme taas, että konsensusta ei vallitse, joten tarkastajien valinta säätelee suuresti arvioinnin tulosta. Ja

kuinka me oikein tunnistamme tieteen? Rituaalit edellyttävät pitkää ja huolellista lähdeluetteloa. Sen sijaan on jo tulkinnanvaraista, onko arvoisia klassikkoja oikeastaan luettu tai ymmärretty ollenkaan. Ritualistinen katsaus kirjallisuuteen saattaa olla kuollut ja lukijan kannalta hyödytön pyhiinvaellusmatka Mekkaan: jo miljoonat ovat tehneet sen ennenkin. Asianomaisen rituaalin kannalta on kuitenkin usein helpointa arvioida juuri näiden vaellusten rikkumattomuutta. Sen sijaan, jos joku luova uskalikko kirjoittaisi valtiopissa Martti Ahdin *Salaliiton ääriviivat* -tyyppisen väitöksen, voitaisiin sitä hyvinkin pitää sinänsä kiinnostavana mutta ei ollenkaan tieteellisesti perusteltuna työnä. Eihän työ kerro ensinkään keskitetysti sitä, mitä klassikot ja keskeiset aikalaisemme ovat sanoneet salaliitoista, kumouksellisista tilanteista tai oikeistoradikalismista.

Väitöstilaisuuksien vanha juhlavuus korostaa tapahtumaa tärkeänä siirtymäriittinä vakavan tieteen harjoittamiseen. Ritualistisen muodon vahvistaminen vähentää samassa suhteessa konsensuksen puutteen provosoimia riskejä. Mitä juhlavampi ja muodollisempi tilaisuus on, sitä vaikeampi tilanteessa on enää avata konsensusta uhkaavia kriittisiä keskusteluja.

Nyt voidaan kiinnittää huomio edellä oleviin sanoihin “kuollut ja lukijan kannalta hyödytön pyhiinvaellusmatka”. Näin nopeasti on siis rituaaleista puhuttaessa palattu ajatuksen kuolleesta, hengettömästä muodosta. Tämä ei tietenkään kumoa sitä, etteikö pelkkä lähdeluettelon laajuus saata herättää oppineisuuden osoittamisen taiturissa suurikin tunnekuohuja ihastuksesta kateuteen tai palvonnasta suuttumukseen. Mutta puhetapa kertoo hyvin sen, mistä Kertzerillä on vähemmän sanottavaa: myös itse rituaalit ovat uhanalaisia muutoksen kohteita. Niitä uhkaa juuri tämä vaara tulla nähdyiksi “pelkkänä kuolleenä rituaalina”.

Rituaalien horjuvuus ei silti anna lupausta niiden lumovoiman kaikkoamisesta. Päinvastoin: mihin yhteiskunnan, valtion ja politiikan symboliluonne olisi katoamassa? Aiheellisempaa on odottaa rituaalien monistumista ja monikerroksellisuutta. Juuri tässä merkityksessähän politiikan tutkijat ovat niin suosittuja lausuntojen antajia vaalien, kriisien ja hallitusvaihdosten aikaan: toimittajien itsensä hyvin osaamat kommentit muuttuvat mielipiteistä vakaviksi lausunnoiksi kuljettuaan kertaalleen politiikan tutkijan suusta ulos.

Siis: kuinka on äänestämisen ritualistisuuden laita? Luultavasti on totta, että äänestämisen on nyt vähemmän ritualistista kuin 1950-luvulla. Eli ihmiset todella uskovat siihen vähemmän kuin ennen.

MATTI HYVÄRINEN